

Pr. Prof. Dr. Viorel Sava

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” - Iași

SEMNIIFICAȚII TEOLOGICO-DUHOVNICEȘTI ALE SPAȚIULUI LITURGIC. ÎNȚELESURI DE ALTĂDATĂ PENTRU OMUL DE AZI

ABSTRACT: *Our article is concentrated on the main significances of the liturgical space. The idea to concentrate on such a topic was inspired by the Prayer year as 2022 was dedicated in Romanian Patriarchate. Speaking about prayer, we need to refer to the place which is built to be the place of prayer. That is the church. Through the Service of consecration a new building church becomes the House of the Eucharistic Liturgy an the House of The Holy Trinity. The architecture of the church has to be done in the spirit of the main service which is celebrated in it. It means that the church has to be constructed in the spirit of the Liturgy. Being dedicated exclusively to the Liturgy, the church is a liturgical space.*

In our article we pointed out some theological significances of the liturgical space as they are reflected in the Service of consecration of a new church and in the liturgical interpretation of St. Simeon of Thessalonika.

Concluding, we focused on the need of liturgical catechesis which has to be addressed to our contemporary society.

Keywords: *church, liturgical space, theological meanings, Service of consecration, House of the Liturgy*

1. Argument

Anul 2022 a fost declarat de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române „Anul omagial al rugăciunii în viața Bisericii și a creștinului” și „Anul comemorativ al Sfinților isihăști Simeon Noul Teolog, Grigorie Palama și Paisie de la Neamț”, în Patriarhia Română, fapt ce a determinat organizarea unui număr mare de activități științifice, liturgice, culturale, educative, duhovnicești etc., în instituțiile administrativ-bisericești centrale și locale, în școlile de teologie, în școlile laice și la nivelul multor parohii, activități care au contribuit și contribuie la buna înțelegere a rolului și locului pe care rugăciunea îl are în viața particulară a credinciosului și în cea obștească din biserică, sporind, totodată, spre mai mult folos duhovnicesc, cunoașterea vieții și a experienței duhovnicești a trei mari sfinți isihăști, Simeon Noul Teolog, Grigorie Palama și Paisie de la Neamț, dascăli ai rugăciunii inimii, care au trăit în timpuri și locuri foarte diferite, dar care au fost uniți de același duh și de aceeași lucrare sfântă.

Totodată, în cadrul Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, trei evenimente de mare importanță istorică, spirituală și culturală au determinat activități care se înscriu în logica și în spiritul „Anului omagial și comemorativ” din Patriarhia Română. Este vorba de împlinirea a 500 de ani de la sfințirea Bisericii „Sfântul Gheorghe” – Mănăstirea „Sf. Ioan cel Nou de la Suceava”, ctitoria domnilor Bogdan al III-lea și Ștefăniță Vodă, 500 de ani de la sfințirea Bisericii „Duminica Tuturor Sfinților” – Părhăuți, ctitorie a logofătului Gavril Troțușan, și 400 de ani de la sfințirea Mănăstirii „Sfincii Apostoli Petru și Pavel” – Solca, ctitorie a domnului Ștefan Tomșa al II-lea.

Acest buchet de evenimente ne-a inspirat în formularea temei care face obiectul studiului nostru. În contextul sărbătoririi vârstelor venerabile pe care le-au împlinit cele trei biserici sucevene și în contextul „Anului omagial al rugăciunii și al comemorării marilor isihăști ai Ortodoxiei” este firesc să vorbim despre spațiul liturgic, spațiu

dedicat în exclusivitate rugăciunii. 400 de ani sau 500 de ani de istorie a unei biserici nu înseamnă doar trecerea prin timp a zidurilor ridicate de mâini omenești, ci și tot atâția ani de rugăciune intensă și de Sfântă Liturghie săvârșită de călugări smeriți și preoți de mir, ale căror nume doar memoria veșnicului Dumnezeu le mai reține, cărora s-au adăugat mari personalități duhovnicești, ierarhi de seamă și nenumărat popor credincios și evlavios, iubitor de credință și de neam.

2. Spațiul liturgic - „casa Sfintei Liturghii”

La începuturile slujirii sale în scaunul de Mitropolit al Moldovei și Bucovinei, Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, a inițiat un proiect de mare amploare și de urgentă necesitate, intitulat „Niciun sat fără biserică, nicio biserică fără preot”, un proiect menit să acopere lipsurile și să repare nedreptățile îndurate de Biserica noastră în perioada comunistă. În multe localități nu erau locașuri de cult, în alte localități, cu un număr restrâns de credincioși, nu exista preot, așa încât, timp îndelungat, astfel de localități au rămas fără Liturghie, iar asistența religioasă era una de ocazie. Împlinirea acestui proiect a avut ca scop principal asigurarea asistenței religioase permanente acolo unde ea nu exista sau unde se întâmpla doar ocazional. Nu este mai puțin adevărat faptul că proiectul respectiv a contribuit substanțial la salvarea satului românesc supus unui proiect demonic de demolare, inițiat de sistemul comunist. Experiența a arătat că, inclusiv cătunele al căror sfârșit istoric era previzibil, au continuat să dăinuie în timp atunci când în ele s-a zidit o biserică și lângă ea au început să apară morminte. Biserica și mormintele strămoșilor leagă omul de glie, de locul unde s-a născut. Putem vorbi deci despre un proiect care și-a propus să salveze spiritual și fizic satul românesc.

Proiectul la care facem referire a fost lansat la Mănăstirea Miclăușeni, la sfârșitul unei Sfinte Liturghii pe care Mitropolitul Moldovei și

Bucovinei de atunci a oficiat-o în altarul de vară din curtea mănăstirii, în prezența multor specialiști în proiectare și în construcții. În cuvântul de învățătură rostit către cei prezenți, Înaltpreasfințitul Daniel spunea, în esență, următoarele: dumneavoastră, specialiștii în proiectare și în construcții, aveți acum chemarea să construiți acoperiș și să împodobiți cu haine potrivite slujba la care ați participat. Împlinirea acestui proiect amplu a fost atent coordonată și temeinic consiliată de Înaltpreasfințitul Calinic, Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților, aflat atunci în slujirea de Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iașilor. Înaltpreasfinția Sa a pus piatra de temelie și a sfințit locul la peste 1.000 de noi zidiri (biserici, capele, clopotnițe, case sociale, case parohiale etc.), la construirea cărora a vegheat atent, ajutând efectiv, nu doar cu priceperea-i cunoscută, ci și cu sprijin material consistent și constant oferit preoților și parohiilor cu posibilități materiale restrânse.

Din cuvântul Preafericitului Părinte Patriarh Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei de atunci, am reținut că o biserică nu se construiește oricum și nu este doar produsul imaginației proiectantului și constructorului, ci este o zidire care trebuie să se armonizeze cu duhul slujbei care se oficiază în interiorul ei. Construcția însăși și podoaba interioară trebuie să fie realizate în logica teologică și duhovnicească a Sfintei Liturghii și în spiritul acesteia. Astfel, putem spune că stilul bizantin este cel al Liturghiei bizantine pentru că s-a format în acord cu aceasta, a crescut odată cu ea, în spiritul ei și influențat sau determinat de ea¹. Stilurile occidentale, care ne impresionează prin dimensiunile edificiilor și prin frumusețea lor

¹ Pr. Viorel SAVA, „Locul artei bisericesti în cultul și spiritualitatea ortodoxă”, în vol. *Știința, tehnica și arta conservării și reastaurării Patrimoniului cultural*, supliment al „Analelor Științifice ale Universității «Al.I.Cuza» Iași”, III, Teologie, Ed. Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Iași, 1999, pp. 257-268; Pr. Viorel SAVA, „The Place of Church Art Within the Orthodox Worship and Spirituality”, în: *European Journal of Science and Theology*, V (2009), 1, pp. 51-58.

arhitectonică, au pierdut relația cu logica teologică și duhovnicească a Sfintei Liturghii.

Că biserica este spațiul dedicat rugăciunii, în special Sfintei Liturghii, o arată și Slujba de sfințire a bisericii nou zidite. Nu vom intra în detalii, în mulțimea semnificațiilor teologice pe care le comportă această slujbă și nici nu vom sonda adâncurile acestora, ci ne vom opri doar la câteva aspecte care argumentează afirmațiile noastre.

În dimineața sfințirii noii biserici, înainte de a se face sfințirea interiorului, are loc procesiunea în jurul bisericii cu Sfintele Moaște, care vor fi așezate în piciorul Sfintei Mese, cântându-se troparele prevăzute de rânduială și făcându-se opririle în dreptul absidelor laterale și a Sfântului Altar, atunci când biserica este înconjurată o singură dată, sau în fața ușilor de acces în biserică, atunci când înconjurarea se face de trei ori², citindu-se de fiecare dată din Apostol și din Sfânta Evanghelie, cele două lecturi fiind urmate de fiecare dată de o rugăciune. Primele două rugăciuni sunt alcătuite de Sfântul Calist, patriarhul Constantinopolului³, autor de scrieri filocalice, cuprinse în volumul 8 al *Filocaliei* românești⁴.

După cea de-a treia rugăciune, arhierul, aflându-se în genunchi în fața ușilor închise ale bisericii, rostește rugăciunea: „Stăpâne, Doamne Dumnezeu nostru, Cel Ce ai așezat în ceruri cetele și oștile îngerilor și ale arhanghelilor spre slujba slavei Tale, fă ca, împreună cu intrarea noastră, să fie și intrarea sfinților Tăi îngeri care slujesc

² *** , *Arhieraticon*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, pp. 150, 153, 155.

³ *** , *Arhieraticon*, pp. 152, 154.

⁴ După unii, este vorba de Calist I, care a fost patriarh de Constantinopol în două rânduri, 1350-1353 și 1355-1363, după alții, este vorba de Calist II, care a fost patriarh de Constantinopol doar 7 luni, începând în anul 1397. A se vedea: Pr. Dumitru STĂNILOAE, „Introducere”, în: *Filocalia sfințelor nevoițe sau despre cum se poate omul curăți, ilumina și îndumnezei*, vol. 8, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 7.

împreună cu noi și împreună slăvesc bunătatea Ta”⁵, rugăciune care, în realitate, aparține Sfintei Liturghii și însoțește procesiunea Vohodului Mic (intrarea cu Sfânta Evanghelie)⁶.

Rugăciunea Vohodului Mic, specifică Sfintei Liturghii, integrată Slujbei de sfințire a locașului de cult sugerează ideea că destinația bisericii din momentul sfințirii ei este aceea de a fi loc (spațiu) de săvârșire a Sfintei Liturghii, casă, acoperiș sau veșmânt al Sfintei Liturghii. Acest fapt îl explică și Sf. Simeon al Tesalonicului în comentariul său liturgic, spunând: „Iar arhiereul pleacă genunchii și se roagă pentru Biserică, că de vreme ce s-a înnoit cu Darul, să fie de-a pururi casă de lucruri [lucrări - *n.n.*] dumnezeiești, liman și doctorie sufletelor, mijlocitoare rugăciunilor către Dumnezeu și organ al Tainelor Lui, rămânând în veci neclintită”⁷.

Regimul comunist în România, și nu numai, a transformat multe biserici de parohie și din mănăstiri în muzee, deturnând abuziv locașul de cult de la scopul pentru care a fost consacrat. În lupta cu forțele comuniste dusă de ierarhii de la Iași, Înaltpreasfințitul Daniel și Preasfințitul Calinic Botoșăneanul, la începutul anilor '90, pentru respectarea statutului de locaș de cult al Bisericii Mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi”, transformată, și ea, în muzeu în perioada comunistă, argumentul principal, care a fost adus în favoarea redării bisericii cultului divin, a fost acela că „ctitorii au zidit biserica pentru Liturghie, nu pentru muzeu”.

Rugăciunea la care am făcut referire stabilește clar relația dintre spațiul liturgic și Sfânta Liturghie. În baza acestei relații, toate cele din

⁵ ***, *Arhieraticon*, p. 156.

⁶ ***, *Liturghier*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012, p. 140.

⁷ SF. SIMEON, ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, „Pentru ce se citește rugăciunea târnosirii înaintea ușii?”, în vol. *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. 1, Protos. Grichentie Natu (ed.), Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2002, p. 168.

interiorul locașului de cult sunt puse în legătură cu Sfânta Liturghie și aparțin Sfintei Liturghii: *vasele liturgice, cărțile liturgice, veșmintele liturgice, cântarea liturgică, icoanele liturgice*⁸, *spațiul liturgic* etc., toate sunt conectate la Sfânta Liturghie, fiind veșminte/podoabe ale acesteia. Până și slujitorul Sfintei Liturghii este numit *liturg* sau *liturghisitor*.

Procesiunea în jurul bisericii comportă și ea semnificații aparte. Mai întâi, procesiunea *delimitează spațiul sacru*⁹, delimitare care transformă o zidire făcută de mâini omenești în „casa lui Dumnezeu”¹⁰. Această nouă destinație dobândită prin Slujba de sfințire este arătată de Sf. Simeon al Tesalonicului în comentariul său liturgic, în care spune: „Biserica este *casa lui Dumnezeu* alcătuită din lucruri neînsuflăte, ce se sfințește cu dumnezeiescul har și cu rugăciunile cele preoțești și nu este ca celelalte case, ci este făcută pentru Dumnezeu și pe Dânsul Îl are locuitor și într-însa este slava, puterea și harul Lui”¹¹.

⁸ Despre rolul icoanei în biserică și despre relația ei cu Sfânta Liturghie, a se vedea: † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Înnoirea Altarului”, în vol. *Libertate pentru comuniune. Lucrarea Bisericii în societate în anul 2009*, Ed. Basilica, București, 2010, pp. 292-299; † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Iconostasul – Epifanie a împărăției cerurilor”, în vol. *Lumina Botezului și bucuria familiei. Lucrarea Bisericii în societate în anul 2011*, Ed. Basilica, București, 2012, pp. 210-216.

⁹ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Casa lui Dumnezeu și poarta cerului. Semnificația sfințirii unei biserici ortodoxe românești”, în vol. *Libertate pentru comuniune...*, p. 418.

¹⁰ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Casa lui Dumnezeu și poarta cerului...”, p. 418.

¹¹ SF. SIMEON, ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, „Ce înseamnă Biserica și cele dintr-însa”, în vol. *Tratat asupra tuturor dogmelor...*, p. 173; Jean-Claude LARCHET, *Viața liturgică*, trad. F. Dumas, Ed. Doxologia, Iași, 2017, pp. 29-30; Pr. Nicolae D. NECULA, „Simbolismul locașului de cult în opera liturgică a Sfântului Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului (secolul al XV-lea), publicat inițial în: *Glăsu Bisericii*, XLII (1983), 9-12, pp. 634-650, și republicat în vol. Pr. Viorel SAVA, Pr. Marian VÎLCIU, Pr. Lucian PETROAIA (eds): *Studii de Teologie Liturgică*, Ed. Parenthesis, București, 2014, p. 244; Pr.

Casa lui Dumnezeu, care Îl are pe Dumnezeu „locuitor”, este spațiul săvârșirii lucrărilor Dumnezeiești, lucrările Celui Ce locuiește în ea. Scoțând afară din templu pe cei care făceau comerț, Mântuitorul le-a zis: „Scriș este: Casa Mea, casă de rugăciune se va chema, iar voi o faceți peșteră de tâlhari” (*Matei* 21, 13). În forma ei deplină, profundă, atotcuprinzătoare, rugăciunea este adusă lui Dumnezeu de către comunitatea liturgică, având în fruntea ei pe preotul rânduit de episcopul locului, prin Sfânta Liturghie, slujbă pe care Sf. Nicolae Cabasila o numește „Dumnezeiasca Liturghie”¹² (Dumnezeiasca lucrare). Având pe Dumnezeu mereu prezent în el și săvârșindu-se pe altar mereu Dumnezeiasca Liturghie, locașul de cult ortodox este numit „locaș dumnezeiesc” care, pe cei ce participă la rugăciune, primesc Sfintele Taine și se împărtășesc de Tainele cele dumnezeiești și îndumnezeitoare, îi îndumnezeiește. Deci prezența lui Dumnezeu face dintr-o zidire realizată de mâini omenești *locaș dumnezeiesc*, spre a se săvârși în el *slujbele dumnezeiești* și Sfânta și *Dumnezeiasca Liturghie* spre sfințirea și *îndumnezeirea* credincioșilor. La finalul celor douăsprezece rugăciuni pe care tot cel ce voiește să primească Sfânta Împărtășanie trebuie să le citească, sunt adăugate câteva stihuri pe care credinciosul, în timp ce se apropie de Sfântul Potir, este îndemnat să le rostească în taină. Aceste stihuri arată că finalitatea primirii Trupului și Sângelui lui Hristos este îndumnezeirea persoanei umane: „Sângele cel îndumnezeitor privind, înspăimântează-te, omule,/ Că foc este și arde pe cei nevrednici. / Dumnezeiescul Trup mă îndumnezeiește și mă hrănește,/ Îmi îndumnezeiește sufletul și-mi hrănește minunat mintea”¹³.

Ene BRANIȘTE, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, vol. 1, Pr. Nicolae D. NECULA (ed.), Ed. Basilica, București, 2015, p. 578.

¹² A se vedea: comentariul liturgic „Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii”, în vol. NICOLAE CABASILĂ, *Scrieri, Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii și Despre viața în Hristos*, trad. Pr. E. Braniște, Pr. T. Bodogae, Ed. Arhiepiscopiei Bucureștilor, București, 1989, pp. 27-116.

¹³ *** , *Liturghier*, p. 366.

În viziunea Sf. Simeon al Tesalonicului, procesiunea solemnă a înconjurării bisericii, înainte de sfințirea ei, delimitează raiul de lumea din afara lui. Când se deschid ușile bisericii, raiul însuși se deschide pentru cei din afară și împărăția lui Dumnezeu îi cuprinde pe cei ce intră în biserică cu credință și în stare de pocăință:

„începerea rugăciunilor stând afară, ca înaintea raiului sau a cerului însuși, închipuie starea pe pământ [...] iar când se deschid ușile, noi intrăm în Dumnezeiasca Biserică ca în rai sau ca în cer, iar aceia rămân afară, arătând cu aceasta că nouă ni s-au deschis cele cerești și intrarea în Sfânta Sfințelor acum am aflat-o, și ne suim către lumină și ne apropiem de tronul Domnului [...]. Drept aceea, se deschid și ușile bisericii și Ușile Împărătești de la altar, însemnând că cele de sus se deschis și cu cele de pe pământ se unesc”¹⁴.

După modul în care este alcătuită și împodobită această *casă văzută a lui Dumnezeu cel nevăzut*, și datorită slujbelor și lucrărilor sfinte care se petrec în ea, Biserica este o *reflectare văzută, sensibilă, a Împărăției lui Dumnezeu*, a bucuriei anticipate a raiului în care se vor sălășlui cei drepecți și locul împărțării anticipate din viața cea netrecătoare. Voind să arate aceste semnificații ale locașului de cult, Sfântul Simeon spune:

„Biserica lui Dumnezeu închipuiește cerul împreună cu raiul care dăruiește darurile cerești pentru că are în ea nu lemnul vieții de atunci, ci pe însăși Viața care Se jertfește și Se dă, Ea nu are lemnul cunoștinței care să pricinuiască goliciunea celor ce vor mânca, ci pe înțelepciunea cea vie care Se dă pe Sine ca hrană și băutură, cheamă și înțelepțește pe cei fără de minte și le împarte jertfa Ei, adică Trupul

¹⁴ SF. SIMEON, ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, „Pentru ce la începerea rugăciunilor sunt afară din biserică și ce înseamnă deschiderea ușilor și intrarea noastră?”, în vol. *Tratat asupra tuturor dogmelor...*, vol. 1, p. 186.

și Sângele Său, și nu mai zice cum a zis către Adam: «Nu mâncați ca să nu muriți», ci veniți de mâncați Pâinea Mea, Trupul Meu și beți vinul pe care l-am pregătit vouă, Sângele Meu al Legii celei Noi”¹⁵.

Teologul J.-C. Larchet sesizează că biserica, alcătuită și împodobită în conformitate cu normele tradiționale consacrate, constituită esențial din altar și naos (navă), are un împătrit simbolism: Îl simbolizează pe Hristos cu cele două firi ale Sale, divină și umană; este simbol al făpturii umane, constituită din trup și suflet; Îl simbolizează pe Dumnezeu, Care nu poate fi cunoscut după ființă, dar poate fi cunoscut după lucrările Sale; și este simbol al cerului și al pământului¹⁶. Când interpretarea simbolică include și pronaosul, semnificațiile locașului de cult sunt trinitare, afirmă același autor, întemeindu-și afirmația pe explicarea liturgică a ierarhului tesalonician:

„Dintr-o altă perspectivă, biserica este considerată ca fiind alcătuită din trei părți: pronaos, naos și altar. Această alcătuire simbolizează atât Sfânta Treime, cât și ființele superioare împărțite în triade, precum și cele trei categorii de credincioși: cei sfințiți, credincioșii desăvârșiți și cei ce se află în penitență. Structura bisericii celei dumnezeiești închipuie și cele ce se află pe pământ, cele din cer și cele de deasupra cerului: pronaosul închipuie cele pământești, naosul, cerul, iar sfântul altar pe cele de deasupra cerului le închipuie”¹⁷.

¹⁵ SF. SIMEON, ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, „Ce înseamnă luminile cele multe, cele douăsprezece, cele trei și celelalte care se aprind în Biserică?”, în vol. *Tratat asupra tuturor dogmelor...*, vol. 1, pp. 180-181; Pr. Nicolae D. NECULA, „Simbolismul locașului de cult...”, în vol. *Studii de Teologie Liturgică*, p. 244; J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 30.

¹⁶ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 30.

¹⁷ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 31.

Sf. Simeon al Tesalonicului afirmă că, prin actul sacramental al sfințirii, locașul de cult devine „sălașul Treimii”, iar când credinciosul intră în biserică spre închinare și spre rugăciune, el intră în casa Sfintei Treimi. Despre aceasta, Sfântul Părinte zice:

„Biserica este casa lui Dumnezeu, alcătuită din lucruri neînsuflețite ce se sfințește cu dumnezeiescul har și prin rugăciunile preoțești, și nu este precum celelalte case, ci este făcută pentru Dumnezeu, și pe Dânsul Îl cere locuitor, și într-însa este slava, puterea și harul Lui, căci într-însa se pune hram numele Lui ca să se prăznuiască [...]. Drept aceea, are acel nume care i s-a pus la hram, și nu o mai numim pe dânsa casă, ci Sfântă, că a fost sfințită de Sfântul Părinte, cu Preasfântul Fiu, prin Duhul Sfânt, fiind sălașul Treimii. Drept aceea, dacă hramul este în numele Dumnezeului celui în Treime, ca la Însuși Același Dumnezeu mergând, obișnuim a zice: să mergem la Sfânta Treime, adică la casa ce s-a făcut Sfintei Treimi. Sau zicem: să mergem la Hristos, la Unul din Treime, Dumnezeu Cuvântul Cel întrupat, sau către Preasfânta Maica Lui, sau la Sfinții Îngeri, sau la Apostoli, sau la vreun Sfânt Ierarh sau Mucenic, sau la oricare alt sfânt”¹⁸.

În calitatea ei de „casă a Sfintei Treimi”, biserica Îl revelează pe Dumnezeu Cel în Treime slăvit, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, credinciosului care cu credință și cu evlavie intră în ea și participă la sfințele slujbe, fiind, totodată, locul întâlnirii tainice cu Treimea cea de o ființă și nedespărțită. Când biserica este așezată sub ocrotirea Maicii Domnului, a Sfinților Apostoli și proroci, a Sfinților Îngeri, a Sfinților Ierarhi, a Sfinților Mucenici, a Sfinților Cuvioși etc., ocrotitorii bisericii devin ocrotitorii credincioșilor care se roagă în biserică, împreună rugători cu credincioșii și modele de viețuire pentru ei.

¹⁸ SF. SIMEON, ARHIEPISCOPUL TESALONICULUI, „Ce înseamnă biserica și cele dintr-însa?”, în vol. *Tratat asupra tuturor dogmelor...*, vol. 1, p. 173.

3. Spațiul sacru - sinteză a lumii văzute și anticipare a Împărăției lui Dumnezeu

Potrivit interpretării pe care Sf. Maxim Mărturisitorul o dă spațiului sacru, acesta este o „icoană” a întregului „cosmos, constând din ființe văzute și nevăzute”¹⁹, altarul fiind imaginea vizualizată a lumii nevăzute, iar naosul bisericii fiind icoana lumii văzute. Totodată, el arată că „biserica este un simbol al lumii”, iar „lumea este un simbol al bisericii”²⁰, „un fel de altă biserică a lui Dumnezeu, nefăcută de mâini, indicată cu înțelepciune de aceasta, care e făcută de mâini”²¹. Aceste două lumi, două „biserici”, nu sunt în contradicție sau în competiție, ci în comuniune și conlucrare doxologică. Acest fapt este exprimat, mai ales, în Sfânta Liturghie. Intrarea noastră în Sfânta Liturghie este împreună cu sfinții îngeri care, împreună cu noi, intră spre a sluji și spre a slăvi bunătatea lui Dumnezeu²² și cărora ne alăturăm în cântare doxologică în timpul anaforalei liturgice²³. Această comuniune și conlucrare doxologică, a lumii nevăzute împreună cu lumea văzută, este spre slava lui Dumnezeu și spre sfințirea omului și a întregii făpturi până la o asemenea stare încât, în final, să fie „un cer nou și un pământ nou” (2 Petru 3, 13; Apocalipsa 21, 1), adică un cer transfigurat și un pământ trans-

¹⁹ SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mistagogia, cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, cap. II, trad. Pr. D. Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, p. 8; J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 24.

²⁰ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 25.

²¹ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 25.

²² Rugăciunea intrării cu Sfânta Evanghelie (Vohodul Mic). A se vedea: ***, *Liturghier*, p. 140.

²³ În timp ce strana interpretează imnul: „Sfânt, Sfânt, Sfânt Domnul Savaot!”, preotul se roagă în taină, în Sfântul Altar, zicând: „Cu aceste fericite puteri și noi, iubitorule de oameni Stăpâne, strigăm și grăim: Sfânt ești și Preasfânt, Tu și Unul-Născut Fiul Tău și Duhul Tău Cel Sfânt. Sfânt ești și Preasfânt și slava Ta este plină de măreție [...]” (***, *Liturghier*, p. 173).

figurat prin lucrarea harului lui Dumnezeu. Rugăciunile Bisericii „pentru buna întocmire a văzduhului, pentru „îmbelșugarea roadelor pământului”, pentru „vremuri bine întocmite și de folos”, pentru „ploi line pământului spre rodire”, pentru „binecuvântarea cununii anului bunătății”²⁴ Domnului nu vizează doar grija pentru trebuințele materiale imediate ale credincioșilor, ale oamenilor, în general, ci și o adunare a toți și a toate într-o armonie deplină prin lucrarea harului pentru a participa la o slujire doxologică a cărei finalitate este dobândirea sfințeniei.

Același părinte bisericesc, Sf. Maxim Mărturisitorul, în aceeași lucrare, *Mistagogia*, în capitolul al IV-lea, arată, pe de o parte, că „biserica este simbol al ființei umane”, naosul simbolizând trupul, altarul simbolizând sufletul, Sfânta masă din altar fiind simbolul minții²⁵, iar pe de altă parte, că „omul este o biserică tainică”²⁶, trupul reprezentând în chip simbolic naosul bisericii, sufletul fiind „icoana” Sfântului Altar, iar mintea ca o Sfântă Masă²⁷. Aflată în interiorul spațiului sacru, al cărui simbol este și de care este simbolizată, persoana umană se sfințește, prin rugăciune, și înaintează în comuniunea cu Dumnezeu, prin cunoaștere. Referindu-se la Slujba de sfințire a noului locaș de cult și la efectele acestei sfințiri, Preafericitul Părinte Daniel spune:

„Se sfințește biserica aceasta din zid, dar se sfințesc și persoanele care participă la sfințirea ei și la sfintele slujbe care se săvârșesc în această biserică. *Biserica din zid este învelișul arhitectonic al Bisericii celei vii, al comunității euharistice* formată din cler și credincioși în stare de rugăciune, de unire cu Persoanele divine ale Preasfintei Treimi”²⁸.

²⁴ *** , *Liturghier*, p. 261.

²⁵ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 26.

²⁶ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 27.

²⁷ J.-C. LARCHET, *Viața liturgică*, p. 27.

²⁸ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Casa lui Dumnezeu și poarta cerului...”, p. 422.

În stare de rugăciune, în comuniune de credință și de rugăciune cu strămoșii, în tainică unitate cu Persoanele Preasfintei Treimi, credinciosul participă la un

„*pelerinaj în interiorul edificiului consacrat*, ca într-o procesiune – înaintare către *Împărăția cerurilor* simbolizată de Sfântul Altar cu porțile sale împărătești și cu catapeteasma – ecran liturgic al *Parusiei Domnului*, al prezenței Sale tainice sau smerite, dar și simbol al venirii glorioase a lui Hristos la sfârșitul veacurilor [...]”²⁹.

Deși Împărăția lui Dumnezeu este binecuvântată încă de la începutul Sfintei Liturghii, „Binecuvântată este Împărăția Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh [...]”, credinciosul, participând la slujbă, continuă să înainteze spre ea *din interiorul ei*, ca pe un Tabor duhovnicesc pe culmile căruia vede lumina, primește Duhul cel ceresc și *află* sau descoperă *credința* cea adevărată. Împărăția lui Dumnezeu, zice părintele Al. Schmemmann, este „«tema» reală a Euharistiei”, iar formula de binecuvântare „indică sau anunță direcția, scopul ultim al mișcării care acum începe, al «procesiunii» mistice care acum este în desfășurarea ei”³⁰. Referindu-se la înțelesurile aceleiași formule de binecuvântare, părintele Dumitru Stăniloae desprinde șase înțelesuri. Două dintre acestea se referă la înaintarea noastră *continuă* și *progresivă* în Împărăție și în comuniunea de iubire cu Dumnezeu și cu semenii, ca pregustare nedeplină a ceea ce vom primi deplin în viața viitoare. El zice:

²⁹ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Casa lui Dumnezeu și poarta cerului...”, p. 422.

³⁰ Pr. Alexander SCHMEMMANN, *Liturghie și Viață. Desăvârșire creștină prin intermediul experienței liturgice*, trad. Viorel Sava, Ed. Basilica, București, 2014, p. 74.

„Lauda Împărăției Sfintei Treimi implică prin aceasta voința comunității de a înainta în ea, căci cel ce laudă ceva dorește să se împărtășească de ceea ce laudă; [...] fiind Împărăția dragostei, ea are sensul unei comuniuni a celor ce fac parte din ea, care sporește continuu în orice Sfântă Liturghie ca să ajungă desăvârșită în viața viitoare”³¹.

În Sfânta Liturghie suntem părtași ai Împărăției veșnice a lui Dumnezeu și ai comuniunii de iubire cu semenii, cu sfinții și cu Persoanele Sfintei Treimi, dar, în același timp, în fiecare Sfântă Liturghie înaintăm în Împărăția pe care am dobândit-o și în interiorul căreia ne aflăm și se intensifică starea de comuniune, căreia deja suntem părtași, până la măsura deplinătății. Acesta este sensul rugăciunii care însoțește turnarea miridelor pentru cele nouă cete de sfinți în Sfântul Potir, după momentul împărtășirii clerului și credincioșilor: „ [...] dă-ne nouă să ne împărtășim cu Tine, mai adăvărat [deplin - *n.n.*], în ziua cea neînsemnată a Împărăției Tale”³². Acum și aici nedeplin, atunci și acolo în chip deplin.

4. Biserica - spațiul anamnezei neîncetate

Spațiul sacru este locul *anamnezei* necurmăte. „Aceasta să faceți spre pomenirea Mea” (*Luca* 22, 19) este laitmotivul tuturor slujbelor. Mereu ne amintim și mereu ne rugăm lui Dumnezeu să-Și aducă aminte, să nu uite. Ne aducem aminte mai ales de cele ce s-au făcut pentru noi și pentru mântuirea noastră: „Aducându-ne aminte așadar de această poruncă mântuitoare și de toate cele ce s-au făcut pentru noi: de Cruce, de Mormânt, de Învierea cea de-a treia zi, de Înălțarea la ceruri, de șederea cea de-a dreapta și de cea de-a

³¹ Pr. Dumitru STĂNILOAE, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia Ortodoxă*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986, p. 174.

³² *** , *Liturghier*, p. 193.

doua slăvită iarăși venire³³, dar ne rugăm lui Dumnezeu să-Și amintească și El de cei pentru care s-au făcut cele arătate mai sus, zicând:

„Adu-ți aminte, Doamne, orașul [satul sau mănăstirea aceasta] acesta, în care viețuim, și de toate orașele și satele și de cei ce cu credință locuiesc în ele. Adu-ți aminte, Doamne, de cei ce călătoresc pe uscat, pe ape și prin aer, de cei bolnavi, de cei ce pățimesc și de mântuirea lor. Pomenește, Doamne [adu-Ți aminte, Doamne - *n.n.*], pe cei ce aduc daruri și fac bine în sfintele Tale biserici și își aduc aminte de cei săraci; și trimite peste noi toți milele Tale³⁴.

Anamneza însă nu se oprește aici. Ea îi cuprinde mereu și-i aduce în prezentul nostru pe toți cei ce au adormit în dreapta credință, pe cei de aproape și pe cei de departe, pe cei știuți și pe cei necunoscuți, pe smeriții binefăcători ai sfintelor locașuri care nu au voit ca numele lor să se înscrie în istoria care trece, pe ctitorii necunoscuți cu numele, dar cunoscuți din faptele lor, pe preoții și pe călugării ale căror nume au fost uitate de mult și pe mulțimile de credincioși care, generație după generație, s-au constituit în pietre vii la temelie Bisericii, făcând-o să dăinuie peste timp. Momentele aniversare, cum sunt cele menționate la începutul acestui studiu, depășesc și ele limitele unei simple comemorări, accentuată într-un cadru solemn, devenind adevărate anamneze ale unei istorii de mai multe secole. Se cuvine să amintim aici un fapt petrecut cu prilejul sfințirii altarului Catedralei Mântuirii Neamului, la data de 25 noiembrie 2018. În seara precedentă sfințirii au fost așezate în piciorul Sfintei Mese pomelnicele tuturor eroilor neamului românesc care s-au jertfit pe câmpurile de luptă în războiul pentru independență și în cele două războaie mondiale. Numele lor, alături de ale ctitorilor și ale Sfintelor Moaște de mucenici, au devenit prestol al Sfintei Liturghii

³³ *** , *Liturghier*, p. 180.

³⁴ *** , *Liturghier*, p. 174.

și parte a anamnezei tuturor Sfintelor Liturghii care se vor săvârși pe acest Sfânt Prestol.

Înțeleasă astfel, anamneza are două dimensiuni: una verticală, care face prezentă mereu, până la sfârșitul veacurilor, lucrarea lui Dumnezeu pentru mântuirea oamenilor; și una orizontală, care mereu aduce aminte, spre neuitare și spre cuvenita recunoștință, de felul în care cei de până la noi și-au împlinit misiunea în și prin Biserică, slujind credința neamului și neamul credincios.

5. Munte înalt de adâncă rugăciune

Slujba de sfințire a bisericii pune începutul construirii unui munte de rugăciune. Când intrăm într-o biserică uităm că, în momentul în care călcăm pardoseala, pășim pe noianul de rugăciuni care s-au tot adăugat din ziua sfințirii, cu fiecare slujbă săvârșită și cu fiecare credincios care a adăugat rugăciunea lui la a celor care s-au rugat înainte de el în același loc. Dacă privim lucrurile din punct de vedere fizic și cu ochii trupești, ne aflăm pe un loc drept. Dacă privim duhovnicește, ne aflăm pe un munte de rugăciune. Muntele acesta se înobilează, se cinstește și se umple de lumină ori de câte ori adăugăm rugăciune peste rugăciunea altora, și se necinstește, se batjocorește ori de câte ori, peste rugăciunea altora, adăugăm păcatele noastre, nepurtarea de grijă, lipsa evlaviei, a credinței și a fiorului sfânt, tot așa cum muntele fizic este cinstit când îl păstrăm curat și îl ocrotim și se batjocorește când lăsăm în urma noastră semnele comportamentelor necivilizate, necuviincioase și agresive.

* * *

În loc de concluzii, precizăm câteva idei care să întărească înțelegerea noastră privitoare la spațiul liturgic și la importanța lui în viața noastră.

Mai întâi, reținem faptul că locașul de cult este spațiul Sfintei Liturghii și casa lui Dumnezeu, sălașul Sfintei Treimi și mediul împărtășirii noastre anticipate de bucuria cea netrecătoare a Împărăției lui Dumnezeu. Într-un loc ca acesta se cuvine să avem un comportament adecvat, plin de evlavie și de fior sfânt. Intrând în sfântul locaș, spune magistrul nostru, părintele profesor Nicolae D. Necula, „trebuie să ne comportăm ca în prezența lui Dumnezeu. Așa cum spune una dintre ecteniile rostite în biserică, aici trebuie să intrăm «cu credință, cu evlavie și cu frică de Dumnezeu». În acel moment «toată grija cea lumească să o lepădăm», cum ne îndeamnă cântarea heruvicului”³⁵.

Comportamentul cuviincios se impune și slujitorilor Sfântului Altar. Preoții, diaconii, paracliserii și toți cei care deservește Sfântul Altar trebuie să aibă mereu gândul la rugăciune, mereu să aibă conștiința că se află într-un spațiu sacru și că pășesc pe un loc sacru, eliberându-se de păcat ca de niște sandale precum Moise la Muntele Horeb care, vrând să se apropie de rugul care ardea și nu se mistuia, a fost povățuit de înger să-și scoată încălțăminte pentru că locul pe care avea să calce era sfânt (*Ieșirea* 3, 1-5). Ordinea fizică și starea duhovnicească pleacă din Sfântul Altar, de la slujitori către comunitate, nu invers. Când în Sfântul Altar este ordine și stare de rugăciune, în biserică este pace, liniște și atmosferă duhovnicească. Când în Sfântul Altar este prea multă mișcare, dezordine, discuții inutile și prea puțină rugăciune, la fel este și în biserică. Slujitorii Sfântului Altar nu trebuie să ducă în locul sfânt duhul lumesc, pentru că el se va răspândi curând printre credincioșii care participă la sfintele slujbe.

³⁵ Pr. Nicolae D. NECULA, „Ce trebuie să facă un credincios care vine la biserică?”, în vol. *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. 1, Ed. Trinitas, București, ²2014, p. 186.

De asemenea, propunem ca proiectele de noi locașuri de cult să devină operabile doar atunci când variantele propuse sunt în acord cu logica și duhul Sfintei Liturghii, slujba pentru care este construită biserica și al cărei veșmânt și acoperiș sunt locașurile zidite. Uneori nici posibilitățile materiale, nici pregătirea teologică pentru realizarea unui proiect de biserică în acord cu destinația pe care o va avea noua zidire nu sunt la îndemână. De aceea, în sarcina celor instruiți să valideze un proiect stă toată responsabilitatea și de ei depinde păstrarea tradiției arhitectonice bisericesti sau depărtarea de aceasta. Când spațiul liturgic pierde relația lui cu Sfânta Liturghie, el își pierde identitatea. Arta și arhitectura bisericească răsăriteană au apărut în interiorul vieții liturgice, determinate sau inspirate de aceasta și în acord cu ea. În afara vieții liturgice, neinspirate și nedeterminate de ea, arta și arhitectura riscă să se asemene tot mai mult cu clădirile lumești și să se piardă printre acestea. Forma bisericii și slujba din ea introduc în această lume prezența tainică a Împărăției lui Dumnezeu și a lui Dumnezeu Însuși. Ele conțin *taina* pe care credinciosul o simte și căreia se integrează dacă și biserica, și slujirea din ea sunt în duhul Sfintei Liturghii.

În cele din urmă, menționăm faptul că, într-o lume secularizată, în care valorile materiale primează celor spirituale, când scara valorilor este inversată, când lumea trăiește prea mult în perspectiva zilei de mâine și prea puțin în perspectiva vieții veșnice, pentru a cultiva respectul pentru valorile spirituale și culturale pe care locașul de cult și cele săvârșite în el le conțin și pentru a întări evlavlia și credința celor care intră în biserică, este nevoie de multă și temeinică explicație și cateheză liturgică, responsabilitatea pentru această lucrare sfântă și ziditoare revenind preotului din parohie. El este acela care, prin cuvânt și faptă, și prin buna pilduire poate să-i facă pe păstoriții săi să se simtă în biserica slavei lui Dumnezeu de pe pământ, precum în ceruri.

Summary: Theological and Spiritual Significance of the Liturgical Space Meanings of Another Time for Today's Man

The year of 2022 was declared by the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church as the year of prayer in the life of the Church and of the Christian and the commemorative year of the Hesychast Saints Simeon the New Theologian, Gregory Palama and Paisie from Neamț, in the Romanian Patriarchate, which determined the organization to a large number of scientific, liturgical, cultural, educational, spiritual etc. activities, in central and local administrative-ecclesiastical institutions, in theological schools, in secular schools and at the level of many parishes, activities that contributed and contribute to the good understanding of the role and place that prayer has in the private life of the believer and in the public life of the church, increasing, at the same time, for more spiritual benefit, the knowledge of the life and spiritual experience of three great hesychast saints, Simeon the New Theologian, Gregory Palamas and Paisius from Neamț, teachers of the prayer of the heart, who lived in very different times and places, but who were united by the same spirit and the same holy work.

At the same time, within the Archdiocese of Suceava and Rădăuți, three events of great historical, spiritual and cultural importance determined activities that are in line with the logic and spirit of the Year of Homage and Commemoration in the Romanian Patriarchate. It is about the 500th anniversary of the consecration of the church 'St. Gheorghe' - Monastery 'St. John the New' from Suceava, the foundation of the rulers Bogdan III and Ștefăniță Vodă, 500 years since the consecration of the 'All Saints' Sunday' church - Părbăuți, foundation of the Logophat Gavril Troțușan, and 400 years since the consecration of the Monastery of 'St. Peter and Paul' - Solca, foundation of ruler Ștefan Tomșa II.

This bunch of events inspired us in formulating the theme that is the object of our study. In the context of the celebration of the venerable ages that the three Sucevian churches have completed and in the context of the Year of Homage to Prayer and the commemoration of the great hesychasts of Orthodoxy, it is natural to talk about the liturgical space, a space dedicated exclusively to prayer. 400 years or 500 years of a church's history does not mean only the passing of the walls built by human hands, but also so many years of intense prayer and Holy Liturgy performed by humble monks and lay priests, whose names only the memory of the Eternal God still retains them, to which were added great spiritual personalities, important hierarchs and countless faithful and pious people, lovers of faith and nation.